

Вера ГОШЕВА

ИЗГРАДБА НА ВОДОВОДОТ ВО ТЕТОВО¹

Тетово, според резултатите на двата пописа на население во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, односно Кралството Југославија, спроведени на 31 јануари 1921 година и на 31 март 1931 година, спаѓал во редот на поголемите градски населби во вардарскиот дел на Македонија. По значителното намалување на бројот на население во градот за време на Првата светска војна,² населението започнало постепено да се зголемува по завршувањето на војната. Во јануари 1921 година во градот биле регистрирани 15.119 жители,³ а по една деценија, во март 1931 година, бројот изнесувал 16.359.⁴ Во наведениот временски период градот Тетово се снабдувал со вода преку старите турски чешми, кои користеле вода од извори на височината Балтепе во непосредна близина на градот.⁵

Идејата за изградба на нов модерен водовод во Тетово со кој населението би се снабдувало со здрава вода за пиење се јавила во дваесеттите години на XX век. Олеснителна околност за успешното реализирање на оваа замисла била местоположбата на градот. Водениот потенцијал со кој изобилувала Шар Планина, а во чие подножје се наоѓал Тетово, давал можност за негово целосно искористување.

¹ Делови од овој труд усно се соопштени на Меѓународниот научен собир *'Prostorno planiranje u Jugoistočnoj Evropi (do Drugog svetskog rata)'* / *"The Spatial Planning in Southeastern Europe (until The Second World War)"*, кој се одржа во Белград и во Смедерево на 27 и на 28 ноември 2009 година.

² Пред почетокот на Првата светска војна, градот Тетово имал 20.070 жители. (Тетово и Тетовско низ историјата, книга I, Тетово 1982, 305.)

³ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 godine, Sarajevo 1932, 116-117. Поголем број на население од Тетово имале само градовите: Скопје со 40.666 (Исто, 112-113), Битола со 28.420 (Исто, 88-89) и Прилеп со 18.508 жители (Исто, 92-93).

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knjiga I, Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstva, Beograd 1937, 55-56.

⁵ Живко Стефановски, Гојко Ефтоски, Тетово и околината, Тетово 1980, 45.

Првиот чекор за изградба на новиот градски водовод бил направен во март 1924 година со склучување договор меѓу општината Тетово и инженерот-хидротехничар Миладин Печинар за изработка на проект за снабдување на градот со вода.⁶ Во јуни 1925 година проектот, изработен од инженерот М. Печинар, ѝ бил предаден на Општината, која, пак, го препратила на преглед и одобрување на Генералната дирекција за вода во Белград.

Со решение⁷ од 11 ноември 1925 година, оваа институција не го одобрила понудениот проект, наведувајќи повеќе забелешки како причина за таа одлука. Според Главната дирекција за вода, инженерот М. Печинар во понудениот проект направил многу луксузна пресметка за потребите на градот со вода.⁸ Институцијата што го оценувала изработениот труд била незадоволна и поради тоа што според мислењето на нејзините членови, проектантот не направил најдобар избор на изворот на вода за водовод.⁹ Имено, препорачаните во проектот „Големи извори“ не биле прифатени од Дирекцијата како најповолно решение на извор за изведба за водоводот. Проектантот-инженер М. Печинар подоцна во свој извештај поднесен до Министерството за градежништво, Хидротехничко одделение¹⁰ објаснувал од кои причини се определил за „Големи извори“ како најдобро решение, иако во својот технички извештај го посочил изворот Драга Вода како најповолна опција.

Изворот Драга Вода, кој се наоѓал во близина на селото Шипковица, бил во приватна сопственост. Бидејќи член 5 од Законот за вода ги штител сопствениците на изворот, инженерот М. Печинар предложил општината Тетово да потпише договор со сопствениците на изворот за негов откуп. Откако со официјален акт од општината, проектантот бил известен дека било невозможно да се постигне таков договор без да се одолжи процесот на изработка на водоводот, тој престанал да го проучува наведениот извор. Единствено од тие причини, инженерот М. Печинар одлучил дека најповолно решение за извор на водоводот би биле т.н. Големи Извори, не заборавајќи притоа дека тие биле оддалечени од градот за повеќе од 2.400 метри отколку Драга Вода.

⁶ Државен Архив на Република Македонија, Скопје (натаму: ДАРМ). 1.1036. 1.48/287.

⁷ ДАРМ. 1.1036. 1.48/287.

⁸ Исто. Според проектот била предвидена потрошувачка од 100 литри на жител на 24 часа, додека прирастот на население во градот се предвидувал да биде 1% годишно. Потребната количина вода според проектантот требало да изнесува 29,7 литри во секунда.

⁹ Исто, 288.

¹⁰ ДАРМ. 1.1036.1.48/286-290.

Главната дирекција за вода, исто така, имала забелешки и околу прашањето за резервоарот,¹¹ кој иако бил предвиден во главниот проект, проектантот го изоставил од првиот дел на работите.

Не е познато од кои причини Генералната дирекција за вода не дозволила проектот со набележаните забелешки да биде вратен кај инженерот М. Печинар и самиот да го поправи или да изработи нов. Иако во решението со кое се одбивал предложениот проект, меѓу другото, било потенцирано дека проектантот го изработил проектот со добра волја и стручно знаење,¹² сепак, Генералната дирекција за вода самата започнала да го изготвува новиот проект.

Изработката на проектот за изградба на водоводот во Тетово му била предадена на инженер А. Радославов, вработен во Четвртото одделение во Генералната дирекција за вода во Белград.¹³ Давањето на ова задолжение на друг стручњак влијаело постапката на изработка на главниот проект да се одолжи. За завршување на главниот проект за изградба на водоводот во Тетово, било потребно да поминат повеќе од две години. Овој временски период бил искористен за спроведување нови дополнителни испитувања на теренот и за изработка на новиот проект.

Изработката на главниот проект, најверојатно, се одолжила повеќе од планираното, поради што Хидротехничкиот оддел во Скопје во јуни 1927 година побарал од инженер А. Радославов да ја достави изготвената пресметка од него и техничкиот извештај во врска со водоводот во Тетово.¹⁴ На ова барање не бил добиен позитивен одговор, па по неколку месеци, во есента 1927 година, Хидротехничкиот оддел повторно побарал од Генералната дирекција за вода да ја испрати потребната документација.¹⁵ Овие акции биле преземани со цел да се забрза процесот на довршување на главниот проект. Потребата од што побрзо завршување на проектот и што поскоро снабдување на градот Тетово со вода во неколку наврати пред Хидротехничкиот оддел ја навел и народниот пратеник Марко Петровиќ.¹⁶

Конечно, во февруари 1928 година генералниот план на инженер А. Радославов бил доставен на разгледување пред Генералната дирекција за вода,¹⁷ и бил одобрен од неа.

¹¹ Исто, 289.

¹² ДАРМ. 1.1036.1.48/289.

¹³ ДАРМ.1.1036. 1.24/118.

¹⁴ ДАРМ. 1.1036. 1.17/78-80.

¹⁵ ДАРМ. 1.1036.1.24/118.

¹⁶ Исто.

¹⁷ ДАРМ. 1.1036.1.33/166.

Во генералниот план биле разгледани три варијанти за изградба на градскиот водовод во Тетово.¹⁸ Тоа биле: изворот Драга Вода, групата извори Гарје-Лавци и изворот Студена Вода. Од нив, третата опција веднаш отпаднала поради тоа што била два и пол пати поскапа од другите две. Втората варијанта (групата извори Гарје-Лавци) била поевтина од првата според трошоците за градба, но должината на доводот била за 1.375 метри подолга, а издашноста, според мислењето на геологот професор Јовановиќ, била несигурна и варијала меѓу 12,7 и 20 литри во секунда. Кога на тоа ќе се додадел и податокот дека реонот бил лизгав и требало да биде обезбедуван заради објектите и доводот, станува јасно дека првата варијанта - изворот Драга Вода била најрационалниот избор.

Должината на доводот во овој случај изнесувал 4.675 метри, а пресметаните трошоци за изградбата на доводот биле 1,175,719 динари. Според мерењата спроведени од страна на Хидротехничкиот оддел во Скопје во почетокот на септември 1926 година, минималната издашност била 24 литри во секунда. Овој податок, меѓутоа, не бил наполно веродостоен, бидејќи минимумот обично не се очекувал во тој период, што било и нагласено во главниот проект. Од тие причини, во него било препорачано да се спроведат нови дополнителни мерења. Изработувачот на проектот за теренот имал мислење дека е добар. Генералната пресметка за градба на водоводот во Тетово изнесувала 4 200.000 динари.

Иако главниот проект бил доставен на разгледување на Генералната дирекција за вода во февруари 1928 година, процедурата за започнување на изградбата на водоводот не можела да започне. Затоа, во март 1928 година Хидротехничкиот оддел во Скопје повторно побарал од Генералната дирекција за вода да му го достави оригиналниот план за да започне постапката.¹⁹ Конечно, во почетокот на март 1928 година Одделот го доставил планот пред министерот за земјоделство и вода Светозар Станковиќ, кој со решение од 5 март 1928 година го одобрил.²⁰

Би било логично да се очекува дека со добивањето на решението за градба работите околу изградбата на градскиот водовод ќе се забрзаат, но настаните не се одвивале во таа насока. Една и пол година по одобрувањето на главниот проект, била спроведена лицитација на која бил одреден изведувачот на работите за изградба.²¹ На 11 септември 1929 година била прифатена понудата

¹⁸ ДАРМ. 1.1036.1.33/ 167-174.

¹⁹ ДАРМ.1.1036.1.36/209-213.

²⁰ ДАРМ.1.1036.1.53/307.

²¹ ДАРМ.1.1036.1.46/270-273. На лицитацијата учествувале 4 претпријатија: 1.) „Слоград“ од Љубљана, која дала понуда да ја изврши работата со

на инженерско-техничкото претпријатие на инженер Радослав Тодоровиќ од Белград, кое понудило најголем попуст од 17,1%.²²

Во меѓувреме, општина Тетово настојувала да обезбеди финансиски средства за реализирање на проектот за изградба на градскиот водовод. Во мај 1928 година бил побаран кредит од Државната хипотекарна банка во износ од 6 милиони динари.²³ Бараниот износ било планирано да се подели на следниов начин: четири милиони и двесте илјади динари за подигање модерен водовод; еден милион динари за откуп на плацеви за изведување регулационен план и осумстотини илјади динари за поправка на калдрмата во главните градски улици.

Заемот што го добила Тетовската општина од Државната хипотекарна банка бил во износ од 5 милиони динари и бил одобрен на 23 август 1929 година.²⁴ Овие пари заедно со заемот што го добила општината во декември 1925 година во износ од еден милион динари²⁵, биле доволно голема сума пари за реализирање на проектот за изградба на градскиот водовод во Тетово.

Обезбедувањето на материјалните средства потребни за изградба на модерен водовод влијаело да дојде до промена на веќе утврдените планови за градба. Иако во генералниот план било планирано изградба на резервоар од 775 кубни метри зафатнина, поради недостигот од финансиски средства, било одлучено да се изгради привремен резервоар од 45 кубни метри зафатнина. Добивањето на кредитот придонело повторно да се определат за првата варијанта за големина на резервоарот.²⁶ На тој начин веќе можело да се одговори позитивно на барањата на граѓаните за воведување вода во домовите, хотелите и во други објекти за поставување 90 хидранти со прибор за гаснење пожар и поливање улици; за обезбедување вода за магацините на стовариштето на Монополот за тутун, за касарната, жандармериската чета, Земјоделската школа и други важни установи за Тетово.

попуст од 1,94%; 2.) Поповиќ С. Милан од Белград, кој нудел попуст од 14,23%; 3.) Полет од Скопје со попуст од 7,01% и 4.) Претпријатието на Радослав Тодоровиќ од Белград, кое нудело попуст од 17,1%;

²² Од сумата што била пресметана како потребна за изградба на водоводот 4,200.000 динари, на товар на општината паѓале 347.952 динари, така што сумата за лицитација изнесувала 3,852.048 динари. Поради попустот од 17,1% што му го дало претпријатието на инженер Р. Тодоровиќ, градежните активности требало да бидат извршени за 3,139.347 динари.

²³ Архив Југославије, Београд (натаму: АЈ).125-447-678.

²⁴ АЈ. 125-447-678.

²⁵ Исто.

²⁶ ДАРМ. 1.1036.1.53/308

Сево ова дополнително го одолжил процесот на изградба на водоводот. Согласно со актот на Судот на Тетовската општина од 28 мај 1930 година, резервоарот му бил отстапен на изведување на инженерско-техничкото претпријатие на инженер Радослав Тодоровиќ, односно истото претпријатие што ја изведувало градбата на останатиот дел на водоводот.²⁷

Кога почнала изградбата на градскиот водовод во Тетово, не можеме точно да утврдиме, но Кралската банска управа имала податоци дека претприемачот Р. Тодоровиќ бил воведен во работа на 20 март 1930 година. Од тој датум започнал да тече дадениот рок за завршување на работата. Имено, според член 19 од Општите услови за изведување на работите за градба на водовод во Тетово, било предвидено тие да бидат завршени за 335 календарски дена од денот на воведување на претприемачот на работа, односно од преземањето на работите. Тоа значело дека водоводот требало да биде завршен до 19 февруари 1931 година.

При изведувањето на работите, претприемачот Р. Тодоровиќ наишол на повеќе препреки, од кои извесен дел укажувале на недостатоци во главниот проект. Со започнување на градежните активности се испоставило дека проектот не одговарал на реалната состојба на теренот, како на доводот, така и во градот; а не содржел ниту детали од кои можело да се состави спецификација за набавување на потребниот материјал.

Друг проблем бил неможноста да се пристапи веднаш кон каптирање на изворот Драга Вода поради пречките што ги правеле мештаните од селата Лисец, Велика и Мала Речица, Брвеница.

Одбележаната траса инженерско-техничкото претпријатие на Р. Тодоровиќ ја примило дури на 1 април 1930 година, и тоа само за да започне со копање ровови, иако ни тогаш на трасата не биле одбележани следните објекти: резервоарот, преломните бунари, таложниците и воздушните вентили. Отстапувањето во поглед на преломот на трасата било многу големо поради што не можело да се знае колкав ќе биде бројот на преломни бунари и останати објекти. Тоа било утврдено дури по посетата на комисијата од Кралската банска управа. Оваа комисија, составена од членови на стручната комисија во присуство на претседателот на Судот на Тетовската општина, Орестие Крстиќ, на 12 март 1930 година извршила преглед на теренот и на трасата за довод на вода во Тетово и го обиколила теренот од десната страна на реката Пена покрај стариот пат Тетово - Призрен сè до селото Шипковица, како и целата траса на водоводот од изворот Драга Вода до резервоарот над Тетово.²⁸

²⁷ ДАРМ. 1.1036.1.53/306.

²⁸ ДАРМ. 1.1036. 1.58/441.

Сиве овие проблеми што искрснувале во текот на изведувањето на градежните активности ја наложиле потребата од нивно елиминирање. Тоа, пак, се одразило врз времетраењето на градбата на градскиот водовод. Бидејќи градската мрежа не одговарала на онаа од главниот проект, претпријатието на Р. Тодоровиќ морало да чека да се изработат деталите на градската мрежа што биле добиени дури на 1 јуни 1930 година. По деталното снимање и обележување, бил зголемен бројот на преломните бунари, како и бројот на таложници и воздушни вентили, кој станал речиси двојно поголем од предвидениот.

Од тие причини било невозможно да се завршат зададените задачи во предвидениот период. Затоа инженерско-техничкото претпријатие на инж. Р. Тодоровиќ во средината на октомври 1930 година испратило молба до надзорниот инженер за градење на водоводот во Тетово за продолжување на рокот за негова изградба за 250 дена.²⁹ Општинскиот инжењер, кој го водел надзорот на работите и Судот на општина Тетово, во својот извештај од 10 февруари 1931 година го потврдиле наведеното објаснување на претприемачот Р. Тодоровиќ. Во март 1931 година Банската управа од Скопје барала од општината Тетово услови за продолжување на рокот за изградба на водоводот за нови 143 календарски дена, т.е до 10 јули 1931 година.³⁰ Настаните покажале дека ни новопадениот рок не бил реален за остварување.

Конечно, по повеќе од седум години од појавата на иницијативата за негова изградба, во ноември 1931 година³¹ бил пуштен во употреба новиот модерен водовод во Тетово. Со тоа прашањето за доведување здрава вода во градот, кое било на дневен ред повеќе години, било решено. Новиот градски водовод имал големо влијание врз здравствениот, социјалниот и економскиот развој на Тетово.

Наведениот пример со изградбата на водоводот во Тетово, односно долгото време потребно за завршување на градежните активности, укажувал дека постапката не била воопшто едноставен процес. За успешното завршување на градежните работи било неопходно поседување добро изработен генерален план за градба, кој целосно одговарал на реалната ситуација на теренот, и доволно материјални средства за спроведување на градежниот процес.

²⁹ ДАРМ. 1.1036. 1.58/434-440.

³⁰ ДАРМ. 1.1036.1.59/446-455.

³¹ ДАРМ.8.2.2.236/611-613 (Градско поглаварство Тетово). За оваа информација му исказувам искрена благодарност на колегата м-р Бранислав Светозаревиќ.